

1. kapitola

Banskobystrické školstvo v historickom prehľade (s akcentom na stredné školy)

1. 1 Vznik a vývoj do roku 1918

K základným privilégiám, udeleným Banskobystričanom v roku 1255 uhorským kráľom Belom IV., patrila voľba miestneho farára. Ten zo začiatku vykonával správcu i učiteľa elementárnej, *farskej školy*. Keď farár už sám nestíhal plniť školské povinnosti, vyhliadol si vhodného pomocníka, ktorého poveril vyučovaním.¹ Na tejto farskej **elementárnej škole** sa, popri náboženstve, deti učili čítať, písať a počítať, naprv v nemeckej reči a postupne získavali základy latinčiny, ako úradnej dorozumievacej reči v Uhorsku a v ostatnom európskom kultúrnom živote. Škola sa viac orientovala na prípravu žiakov pre praktické potreby v hospodárskom a spoločenskom živote mesta.

Chlapcov s osobitným nadaním správca školy alebo kňaz, odporúčal na **vyššie mestské latinské školy**, tzv. **partikulárne** (slov. *zvláštne, mimoriadne*). Vďaka získaným vedomostiam z predmetov širšieho stredoškolského základu, ktoré sa vyučovali na škole tohto typu, mohol absolvent nájsť potom uplatnenie na významnejších postoch súdobej spoločenskej sféry, ale hlavne možnosť ďalšieho, univerzitného štúdia. Ničivý požiar, ktorý mesto zachvátil v roku 1500 spôsobil, že sa podrobnejšie údaje o školskom živote z obdobia stredoveku nezachovali. Hoci by niektoré faktory mohli naznačovať možnosť jestvovania vyššej školy aj v Banskej Bystrici už od polovice 15. storočia,² až do obdobia 20. rokov 16. stor. nemáme o nej žiadne historické pramene či svedectvá.

Banskobystrickí kupci a podnikatelia mali už od 14. storočia dobre rozvinuté obchodné styky s viacerými európskymi mestami, najmä vďaka produkcii kvalitnej medi a obchodovaniu s ňou. K ich zintenzívneniu prispel najmä vznik a rozkvet

¹ Tento učiteľ (po nemecky Schulmeister) bol často poverovaný tiež ďalšími úkonmi, napr. zvonením (odtiaľ tiež nem. pomenovanie *Glockner*), funkciou kostolníka a pod. Pozri napr.: JURKOVÍČ, E.: *Dejiny kráľovského mesta Banská Bystrica*. Občianske združenie Pribicer, Banská Bystrica. 2005. ISBN: 80-969366-2-X. 550 s., s. 374.

² Napr. z príspevku, publikovaného ešte na sklonku 19. storočia v regionálnom vlastivednom časopise, autorom ktorého je dobrý znalec staršej histórie mesta Emil Jurkovich, sa dozvedáme, že na Jagelonskej univerzite študovalo iba do roku 1510, osemnásť študentov – Banskobystričanov, pričom autor poznamenáva, že ich v tom čase ďaleko viac študovalo vo Viedni alebo v Prahe. (Pozri: JURKOVICH, Emil: *Študenti z banského okolia na Krakovskej univerzite v rokoch 1437-1510*. In: NAGY, Imrich: *Pribehy z minulosti Banskej Bystrice. Výber z tvorby Emila Jurkovicha. Zväzok 2*. Banská Bystrica, Štátna vedecká knižnica. 1997. 368 s. ISBN 80-85169-38-X. S. 339 – 344.) Absentujú pritom svedectvá o škole, ktorá študentov z Banskej Bystrice na toto štúdium pripravovala.

najväčšieho mediarskeho podniku v Európe a prvého kapitalistického podniku v našich podmienkach, *Ungarischer Handel*, známy tiež ako Turzovsko-fuggerovský mediarsky podnik v Banskej Bystrici, ktorý už na sklonku 15. storočia zásoboval kvalitnou meďou a striebrom väčšiu časť Európy.³ Ak berieme do úvahy cesty miestnych podnikateľov do krajín západnej Európy, ale aj časté návštevy panovníka Mateja Korvína (a hoci ojedinele, aj s manželkou Beatrix so svojou suitou) a k tomu prirátame kontakty banskobystrických študentov s prostredím európskych univerzít, dochádzame k záverom, že ideovo-kultúrnu sféru v Banskej Bystrici na prelome 15 – 16. storočia nemohli obísť ani myšlienky a zásady renesancie a humanizmu. Tieto následne kliesnili cestu nastupujúcim reformačným prúdom, s ktorými sa do banskobystrického prostredia potom dostávali hlavne z Nemecka v podobe učenia Martina Luthera. Mali na tom svoj podiel najmä študenti Wittenberskej univerzity z radov Banskobystričanov, ktorí počúvali Lutherove kázne a prednášky (napr. Matúš Thome a potom tiež Juraj Baumhäckel, známy v 30. rokoch ako člen mestského senátu).⁴ Richtár, členovia mestskej rady i obyvateľstvo mesta a celého banského okolia, v priebehu 20. rokov 16. storočia prechádzajú na stranu reformácie.

Myšlienky a zásady Lutherovej reformácie, v ktorých sa kladie dôraz na budovanie škôl, menovite v mestách, mali zrejme primárny vplyv aj na **zriadenie mestskej latinskej partikulárnej školy v Banskej Bystrici**. Mestská rada už v roku 1529 podporila voľbu jej prvého predstaviteľa, stúpenca reformácie, *školského majstra* menom Erasmus.⁵ Do radu popredných evanjelických škôl tohto druhu v Uhorsku vstupuje počas rektorovania levočského rodáka **Jána Sieglera**. Tento absolvent wittenberskej univerzity, ktorý navštevoval prednášky Martina Luthera a Filipa Melancthona, školu spravoval v rokoch 1537–1538.⁶ Vďaka prameňom, na ktoré sa odvoláva znalec histórie mesta K. Rosenauer, sa dozvedáme, že mestská latinská škola pod jeho vedením po prvýkrát začala dosahovať kvalitné výsledky a dobrou povestou začala priťahovať aj žiakov z mimo banskobystrického prostredia. Zrejme zlé materiálne podmienky mali za následok, že školu v roku 1538 opustil. Aj jeho viacerí nástupcovia sa na poste rektora zdržali len kratší čas.

Na vyššiu úroveň pozdvihli chod školy jej **rektori, rodáci z Nemecka**, ktorí sem prichádzali na pozvanie mestskej rady v 2. polovici 16. storočia a to hlavne

³ SKLADANÝ, Marian: Thurzovsko-fuggerovský mediarsky podnik v Banskej Bystrici a jeho európsky význam. Ed.: MARTULIAK, Pavol et al.: Päťsté výročie vzniku thurzovsko-fuggerovského mediarskeho podniku v Banskej Bystrici – zborník referátov, vystúpení účastníkov vedeckej konferencie 15. marca 1995 – Katedra histórie FHV UMB v Banskej Bystrici. Banská Bystrica, Univerzita Mateja Bela, REPRO-HUPE, Mestský úrad Banská Bystrica. 1995, 150 strán. ISBN 80-85162-85-7. s. 8-37.

⁴ ROSSENAUER, K.: Dejiny banskobystrického ev. a. v. gymnázia. In.: Školská správa Banskobystrického ev. a. v. 5. triedneho gymnázia, šk. r. 1874-75. Banská Bystrica 1875. 75 strán, v maďarčine. Str. 6.

⁵ Archív Ministerstva vnútra SR Banská Bystrica, Pobočka B. Bystrica, Fond Magistrát mesta Banská Bystrica (ďalej A MV SR P BB F M BB), Fasc. 285/80.

⁶ ROSENAUER, K.: Dejiny banskobystrického ev. a. v. gymnázia... s. 15-16.

Matej Freundt (1563-1567), **Abrahám Schremmel** (1567-1575) a **Pavol Halvepapius** (1579-1584). Každý z nich, od zvolenia za rektora, postupoval vo svojej činnosti na základe vlastného študijného programu a vnútorného poriadku školy. Tieto dokumenty boli obohatené o nové pedagogické humanistické zásady a skúsenosti, založené na *protestantskom aristotelizme*, praktizované vo výchovno-vzdelávacom procese na školách v Nemecku a ďalších krajinách Západnej Európy. Pri každom nástupe nového rektora jeho študijný program schvaľovala mestská rada (či *mestský senát*), pretože v súlade s reformačnou koncepciou školského systému celá starostlivosť o materiálne i organizačné zabezpečenie školy a výučby podliehala mestskej samospráve.

Od čias rektora P. Halvepapia existoval pri mestskej rade osobitný orgán, *mestský scholarchát*. Jeho členovia, *scholarchovia*, tak potom volili rektora a kontrolovali jeho činnosť, spôsob učenia, rozhodovali o platoch a odmenách pracovníkov školy, starali sa o vhodné učebné priestory a tiež ochranu alebo zaopatrenie chudobnejších žiakov. V zachovaných prameňoch sa škola označuje klasickými názvami, napr. lat. „Palaestra“, pričom A. Schremmel (r. 1574) ju vo svojom učebnom pláne označuje jednoducho ako „škola bystrická“. ⁷ Rektor, latinsky tiež „ludi magister“, ktorý stál na čele školy, mal svojho pomocníka, lat. „conrector“. Počas rektorovania Pavla Halvepapia na škole pôsobili traja učitelia a dvaja kantori, nemecký i slovenský. Pri výučbe vypomáhal aj *školský sluha* a dvaja *officialisti* - speváci, z radov starších žiakov. Na škole boli štyri triedy, pričom boli žiaci rozdelení do 7 skupín. Vyučovalo sa súčasne v piatich učebniach. Výučba a súčasne aj komunikácia na škole musela prebiehať výhradne len v latinkej reči. Nepripúšťal a priamo sa pranieroval, rozhovor medzi žiakmi v nemčine a ešte viac v slovenčine. ⁸ Pritom si v tejto súvislosti osobitnú pozornosť zasluhuje piata časť školského poriadku: *O slovenskom, alebo inom kantorovi*. Pre obyvateľov mesta slovenskej národnosti a najmä ich deti, ako žiakov školy na ktorej sa mohli rozprávať i medzi sebou len po latinsky, bolo veľkou úľavou jestvovanie slovenského kantora, ktorého škola nemala ešte ani počas rektorovania Schremmela. Tu sa Halvepapius demokraticky vyhýba predpisovaniu povinností slovenskému kantorovi, ktorý mal *v nedel'u a pri iných slávnostných zhromaždeniach v slovenskom kostole spievať so slovenskými mendikantmi*. Dôvodí, že mu ich *majú predpisovať slovenskí páni farári*. Pritom slovenský kantor mal povinnosť pracovať v najnižších školských triedach. A tak sa slovenskí žiaci, pre ktorých na škole platil prísny zákaz rozhovoru v rodnej reči, mohli učiť v materčine aspoň spievať pesničky.

⁷ Pozri Schremmelov učebný plán, v lat. *Ordo lectionem et exercitorum*. A MV BB P BB, Fasc. 234/8.

⁸ Pozri školský poriadok P. Halvepapia v nemčine : *Schulordnung, darnach praeceptores und discipuli*, ktorý predložil v roku 1580 mestskej rade obsiahly elaborát organizácie mestskej latinskej školy, rozpracovaný na 33 stranách. Svojím obsahom i charakterom predstavuje najvýznamnejší legislatívny dokument v dovtedajšej histórii školy. A MV SR BB P BB Fasc. 60/1.

Stalo sa dobrou tradíciou, že rektor P. Halvepapius začal organizovať so žiakmi verejné dišputy, lat. *gymnasmata oratoria* (rečnicke cvičenia) i divadelné predstavenia, pripravené na základe výberu z diel klasikov antickej literatúry. Popri osadenstve školy na tieto akcie pravidelne pozývali aj členov mestskej rady. Škola organizovala predstavenia so žiakmi nielen v priestoroch budovy, ale v letnom období tiež v hradnom areáli, *pod lipami*. Kvôli tomuto účelu dali neskôr mestskí scholarchovia v týchto priestoroch postaviť aj osobitnú budovu, tzv. „*Komedi Haus*“. Hlavným cieľom predstavení bolo, aby si žiaci, pod vedením vyučujúcich osvojovali jednak poznatky z diel klasikov a zároveň samostatné vystupovanie a rečenie či recitovanie, a tým i návyky kultúrno-osvetovej činnosti.⁹

Obsah a zameranie učebného plánu P. Halvepappia, jednotlivé zásady a metódy, spolu s pedagogickým majstrovstvom dvoch jeho predchodcov, sa viditeľne premietali do školských zákonov roku 1617. Išlo o **učebný plán**, rozpracovaný v rozvrhu hodín (pod lat. názvom *Diagramma lectionum per tres classes superiores in schola Novosoliensi*) a **školské zákony** (*Leges scholae Novosoliensis anno MDCXVII die 3. augusti auctoritate incliti senatus per dominos scholarchas promulgatae*).¹⁰ Popri čiastkových úpravách tak tvorili východisko pre ďalšiu zdarnú činnosť školy, ktorá sa dostala medzi popredné vzdelávacie ústavy v Uhorsku.¹¹

V šľapajách vynikajúcich pedagógov z radov Nemcov pokračovali aj **významní slovenskí rodáci**, osobitne rektor bansko-bystrickej školy v rokoch 1626-1637, **Ján Duchoň**.¹² Vo svojej pedagogickej praxi na škole postupoval podľa

⁹ Školský poriadok, vypracovaný Halvepapiom, vytvára silnú tradíciu, ku ktorej sa vracali viacerí pedagógovia nielen v Banskej Bystrici, ale aj na ostatných partikulárnych školách na Slovensku v 16. – 18. storočí. Archívne pramene i štúdie prof. Mikleša, potvrdzujú skutočnosť, že Halvepapiov učebný plán a školský poriadok svojim významom prekročil úzky dobový a miestny rámec bansko-bystrického prostredia a bol porovnateľný s podobnými vzdelávacími dokumentmi na školách v západoeurópskych krajinách. Pozri napr. Mikleš, J.: *Učebný plán a Zákony školy bystrickej z roku 1617*. In: Jednotná škola XIII, č. 1, 1958. S. 64-91.

¹⁰ Uvedené dokumenty, rozčlenené na niekoľko špecifických častí, sa v jednotlivých bodoch dotýkajú osobitne rektora, prorektora, ďalších učiteľov (*kolegov*) a kantorov, potom *alumnistov* a *pedagógov* a napokon *ekonóma*. Zapísané sú po latincky v matrike, založenej v uvedenom roku 1617, vedno s modlitbami a školskými hymnami, ktoré sa spievali pred vyučovaním a po ňom. Hoci sa tieto zákony potom v matrike viackrát mierne preštylizovali a robili sa z nich výťahy, v podstate zostávali v platnosti dlhé ďalšie obdobia.

¹¹ Na škole, ktorá sa postupne začala nazývať *gymnázium*, bolo v tom čase šesť ročníkov. Popri *rektorovi* a *konrektorovi* tu pôsobil jeden ďalší učiteľ (*kolega*), dvaja *audítori* (z radov študentov, ktorí vypomáhali pri výučbe, najmä pri skúšaní), dvaja kantori a školník (*hospodár*). Triedy sa označovali v latinskom jazyku v opačnom poradí s porovnaním s dneškom, najvyššia trieda ako *PRIMA*, najnižšia bola *SEXTA*.

¹² **Duchoň, Ján** (1596 Kvačany – 1637 Mošovce). Gymnaziálne štúdiá absolvoval na vyšších latinských školách v stredoslovenských banských mestách, medzi ktorými si najviac spomína na Banskú Bystricu. Ako čerstvý absolvent stredoškolských štúdií nastúpil prvú pedagogickú prax na známu latinskú školu v Markušovciach na Spiši, ktorú založil a spravoval šľachtický rod Mariáši. Týmto svojim patrónom venoval cyklus votívnych básničiek,

vzoru polyhistora, zakladateľa vecného paralelizmu, nemeckého profesora Jána Henricha Alsteda.¹³ Prostredníctvom rečníckych cvičení (gymnasmata oratoria), ktoré Duchoň (podobne ako P. Halvepapius) organizoval so študentmi na škole v latinskom jazyku, vychovával v nich úctu k mravným hodnotám človeka. Týmto didaktickým spôsobom spĺňal tú istú úlohu, ako plnil vo svojich dielach jeho rovesník J. A. Komenský. Zásluhou Jána Duchoňa, priekopníka vecného encyklopedizmu v školách na území Slovenska, sa bystrická škola, ako jedna medzi prvými v Uhorsku, začína zameriavať na praktické disciplíny. Do vyučovacieho procesu sa dostávajú nové poznatky najmä z matematiky, geometrie, geodézie, uranoskopie, architektúry a ďalších, najmä technických vied alebo remeselníckych prác, zamerané tiež na technometriu a výrobný proces. Vďaka tomuto svojmu pedagogickému majstrovstvu Duchoňa nazývali aj slovenským Komenským.¹⁴

V nadväznosti na metodiku a dielo J. Duchoňa, i zákonov z roku 1617, ako rektor školy pokračoval o štvrtstoročie neskôr, ďalší liptovský rodák, **Ján Heinzelius – Hanzel**.¹⁵ Zaviedol tiež moderné učebnice, ktoré sa v tom čase používali na významných školách v Nemecku. Ján Heinzelius opustil rektorský úrad koncom roku 1668 v súvislosti so zvolením za člena mestskej rady. Tá zvolila za rektora školy, jeho nástupcu, syna váženého Bystričana, tiež absolventa univerzity vo Wittenbergu, **Mateja Stürzera**.¹⁶ Konrektorom sa stal ďalší medzinárodne uzná-

ktorý vyšiel pod názvom *Zodiacus votivus* (Levoča, 1620). Po získaní pedagogickej praxe a prostriedkov na ďalšie štúdium úspešne pokračoval v štúdiách na univerzitách vo Wittenbergu, v Rostoku a v Dánsku. Súčasne pokračoval v básnickej tvorbe, za čo si spolu s univerzitným diplomom odniesol aj vavrínový veniec s titulom *poeta laureatus Caesareus*. Pozri napr. MIKLEŠ, Ján: *Ján Duchoň, bystrický humanistický pedagóg v prvej polovici 17. storočia*. In: ACTA Facultatis paedagogicae Banská Bystrica. Sériá pedagogická. **Pedagogika 3**. Bratislava Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1971, s. 24 – 25.

¹³ **Alsted, Johann Heinrich** (1588 –1638), nemecký protestantský teológ, filozof a encyklopedista. Pôsobil ako profesor filozofie a teológie, najprv v Herborne v Nasavsku a potom v Alba Iulii v Sedmohradsku, kde aj umrel. Napísal mnoho významných diel, z ktorých je najznámejšie *Cursus philosophici Encyclopaedia*, Herborn 1620. Jeho žiakom v Herborne bol tiež Ján Amos Komenský. Pozri napr. štúdiu: MIKLEŠ, Ján: *Pedagogický realizmus Jána Duchoňa a Komenského učebnice na strednom Slovensku v 17. storočí*. In: JEDNOTNÁ ŠKOLA, september 1970, ročník XXII, 7, s. 639 – 655.

¹⁴ Bližšie, pozri napr. MIKLEŠ, J.: *Reformačný humanizmus a vecný encyklopedizmus v diele Jána Duchoňa*. Ed. : NOVACKÁ, M. a kol.: *Od kráľovstva ducha ku kráľovstvu človeka*. Bratislava 1986. 510 s. S 177-372.

¹⁵ Pri nástupe do rektorskej funkcie zreorganizoval banskobystrické školské zákony doplnil ich o moderné zásady pedagogického realizmu. Predložil na schválenie nový učebný poriadok pod názvom *Series Lectionum per tres Classes Superiores in Gymn. Novisolie. Proponenदारum*. Dokument vstúpil do platnosti po schválení mestskou radou 16. augusta 1661. – (Školská matrika : *L E G E S GYMNASII NEOSOL. A.C. RENOVATAE RECTO. MATTHIA BEL. I 7 I 0*, s. 120 – 122, v lat.)

¹⁶ **Matej Stürzer** (? Banská Bystrica – o. r. 1696 B. Bystrica). *Disputatio metaphysica secunda, summarius decisionem controversiarum*, Wittenberg, 1658. *Exercitatio theologica*, Levoča 1668. *Theses theologicae praedestinatione*, Žilina, 1670. *Decas thesium theologiarum de peccato*, Levoča 1671. Pozri: PETRIK, Boleslav et al.: *Evanjelická encyklopédia*

vaný vzdelaný vedec – pedagóg, **Tomáš Steller**.¹⁷ Kvalitu vedomostí, ktorej sa žiakom na škole dostávalo od svojich učiteľov, gymnáziu potom oplácali viacerí jeho absolventi dobrou povestou počas štúdia na univerzitách, ale i po ukončení štúdia a to najmä formou vedeckých či literárnych prác, publikácií a prednášok, ktorými tiež banskobystrickú školu i mesto neraz reprezentovali doma i v cudzine.¹⁸

Zostrená protireformačná politika panovníka Leopolda I. začiatkom 70. rokov 17. storočia mala za následok násilnú likvidáciu banskobystrického gymnázia na vrchole svojho rozkvetu. Škola prišla na rad v roku 1674, po zabratí kostolov evanjelikom a po vytlačení ich náboženského života za mestské hradby. Žiaci sa rozutekali, budovu prideliť jezuitom, rektora i konrektora postavili pred bratislavský súd. Rektor Matej Stürzer podľahol násiliu a zriekol sa úradu, mohol sa preto vrátiť domov, do mesta a venovať sa živnostníckej činnosti. Konrektor Tomáš Steller, ktorý to odmietol, bol odsúdený na doživotný žalár, neskôr odvrhnutý na talianske galeje.

Po pár strastiplných rokoch evanjelické gymnázium mohlo v činnosti pokračovať, hoci len dočasne a v sťažených podmienkach. Viac rokov žila škola z príspevkov cirkevníkov a rodičov žiakov. V máji 1688 sa musel cirkevný i školský život evanjelikov znova vysťahovať za mestské hradby, a tak škola opäť zanikla. Opäťovnú činnosť mohla začať až od apríla 1690, po dokončení stavby novej poschodovej drevenej budovy za mestskými hradbami, vedľa novopostavenej drevenej modlitebne. Rektorom sa stal **Pavol Felicides**.¹⁹ Po ňom prevzal úrad rektora **Ján Búrius**.²⁰ Ján Pilárik vykonával pri ňom funkciu prorektora. Bystrická škola začala

Slovenska. Bratislava, 2001. 408 s. ISBN 80-968671-4-8, str. 353. LAUKOVÁ, Oľga et al.: Kto bol kto v histórii Banskej Bystrice. Banská Bystrica, Štátna vedecká knižnica, 2002, str. 183.

¹⁷ MARTULIAK, P.: *Evanjelické školstvo v Banskej Bystrici do roku 1918*. In: ALBERTY - MARTULIAK: *Banská Bystrica v znamení kalicha*. Banská Bystrica. TRIAN.2001. 185 s. ISBN80-88945-43-7. S. 128-132.

¹⁸ Túto skutočnosť potvrdzuje napr. obsiahle bibliografické dielo maďarských autorov – HELLEBRANDT, Á – SZABÓ, K.: „*MAGYAR SZERZÜKTOL KÜLFÖLDÖN 1480-TOL 1711-IG MEGJELET NEM MAGYAR NYELVŰ NYOMATATVÁNYOKNAK KÖNYVÉSZETI KÉZIKÖNYVE*“, I. a II. diel, Budapešť, 1896, 1898. 1600 s. Len v tomto dvojzväzkovom diele, obsahujúcom prehľad vedeckých prác uhorských autorov, publikovaných v zahraničí v inom ako maďarskom jazyku, sme našli a to iba za obdobie rokov 1595 – 1711, záznamy o 114 vedeckých prácach 42 autorov z radov učiteľov alebo bývalých žiakov banskobystrického evanjelického gymnázia, publikovaných v takmer dvadsiatich univerzitných mestách Nemecka a ďalších, európskych krajín.

¹⁹ **Felicides, Pavol, ml.** (o. r. 1650 Trenčín – 1695 Banská Bystrica). *Vena denuo reserata, sive nova epigrammatum theologico-ethico-politicorum continuatio*, Olešnica, 1682. Pozri napr. PETRÍK, Boleslav et al.: *Evanjelická encyklopédia Slovenska*. Bratislava, 2001, str. 108. LAUKOVÁ, Oľga et al.: *Kto bol kto v histórii Banskej Bystrice... 51*.

²⁰ **Búrius, Ján, najml.** (1667 Krupina – 1712 Banská Bystrica). Pozri DROBNÝ, Ján P.: *Evanjelická slovenská martyri (mučeníci)*, s. 149. Taktiež: PETRÍK, Boleslav et al.: *Evanjelická encyklopédia Slovenska*. Bratislava, 2001, s. 58.

nadobúdať opäť výbornú povesť, stala sa v podstate komplexným, nižším i vyšším gymnáziom. V októbri 1695 bol na gymnázium zapísaný aj mladý Matej Bel, ktorý sa stal na určitú dobu žiakom školy.²¹

Po viacerých peripetiách v živote školy i Mateja Bela, sa sem po otcovej smrti, v roku 1702 ako žiak, opäť vrátil.²² Vtedy Ján Burius odišiel za kňaza a rektorom sa znovu stal Belov očovský rodák **Ján Pilárik**. Keď mesto roku 1704 prešlo na stranu povstalcov F. Rákociho II., mohlo zintenzívniť činnosť aj evanjelické gymnázium. Evanjelikom postupne vrátili nielen tri kostoly, ale i pôvodnú budovu školy, oproti hradnému areálu, čo umožnilo rozšíriť činnosť gymnázia.

Matej Bel po absolvovaní banskobystrického gymnázia od roku 1704 pokračoval v štúdiu na univerzite v Halle. Po jeho ukončení roku 1707 sa rozhodol prijať pozvanie mestskej rady v Banskej Bystrici na miesto konrektora evanjelického gymnázia, na ktoré nastúpil 4. júna 1708. V novembri tohto roku bol vysvätený za kňaza a po smrti Juraja Figuliho ho zvolili za farára pri špitálskom kostole sv. Alžbety. Konrektorom školy ostal aj naďalej. Obnovenie autority cisára v meste v roku 1709 opäť znamenalo pre evanjelikov koniec náboženskej slobody. Dotklo sa to nielen odobratia kostolov, ale i časti školských budov, čo malo pre život školy vážne dôsledky. Gymnázium opäť ostali už len priestory drevenej budovy vedľa dreveného kostola za hradbami. Keď bol 19. novembra 1709 odobratý evanjelikom aj kostol sv. Alžbety, M. Belovi padol úrad pastora. Tak stratil zároveň aj byt a ostal mu len post prorektora.

Zo štúdií v Halle do Banskej Bystrice sa **Matej Bel**, ako mladý pedagóg, vrátil plný nových výchovných plánov a predsavzatí. Na ich realizovanie sa mu definitívne uvoľnili ruky, až keď sa po smrti Jána Pilárika, v marci 1710, stal rektorom školy. Onedlho po nástupe do funkcie rektora gymnázia upravil elaborát matriky školy, ktorý dal opatriť novou koženou väzbou, na ktorej je vytlačený jej latinský názov: **Leges gymnasii Neosoliensis A. C. renovate. Rector Matthias Bel. 1710.** (Zákony bansko-bystrického gymnázia, obnovené rektorom Matejom Belom. 1710.).

²¹ **Bel, Matej**, aj Belius, prímene Funtik, za svoje celoživotné, najmä vedecké a pedagogické dielo po smrti nazývaný aj ako *Magnum decus hungariae* (Veľká ozdoba Uhorska). – (22.3.1684 Očová – 29.8. 1749 Bratislava). Teol. št. Halle. Far. - Banská Bystrica, Bratislava, senior. – Rektor - banskobystrického gymnázia, bratislavského lýcea. Polyhistor. – *Forma sanorum verbarum*. Halle 1707, *Theses orthodoxae de Scriptura sacra*, b. m. 1713, *Preces christinae ad excitandum promoredumque verae resiiscentiae, fidei, renovationis, solidaeque pietatis, studium comparatae, et tripartio divisae*, Lipsko 1728. *Notitia Hungariae novae historico-geografica.... 1-5*. Viedeň 1735-1742 (vyšli len 4 zv.), *Kurze und zuverslässige Nachricht der protestantischen Kirche in dem Koenigreich Ungarn*, 1746, a i. Pápež Klement XII. mu (hoci ako evanj. kňazovi!) za jeho vedecké dielo venoval zlatý medailón s vlastnou podobizňou. *ENCYCLOPEDIA BELIANA I*. EÚ SAV Bratislava 1999, s. 686 -687.

²² Imatrikulačný zápis jeho mena do školskej matriky, ako žiaka banskobystrického gymnázia po druhýkrát r. 1702, pozri: *LEGES GYMNASII NEOSOL....*, str. 386.

Pri koncipovaní vlastného učebného plánu evanjelického gymnázia sa M. Bel opieral o zákony bystrickej mestskej latinskej školy z roku 1617. Zároveň čerpal aj z progresívnych zásad a princípov Jána Duchoňa a ďalších skvelých bystrických pedagógov. Aj v nehostinných podmienkach, v starej drevenej budove školy, pod tlakom kráľovského komisára L. Boršického, ktorý chcel stlačiť výučbu na evanjelickom gymnáziu na tri nižšie, *gramatické* triedy, M. Bel dokázal udržať, okrem *nižších* i dve *vyššie* triedy, v ktorých sám vyučoval a celkove zvyšovať úroveň školy.²³

Matej Bel, aj napriek nepriazni doby, dokázal banskobystriický ústav doviest' na úroveň bývalej mestskej latinskej školy, zlikvidovanej v roku 1674, v určitých oblastiach ju dokonca prekonať. Vďaka dobrej povesti bystrického gymnázia počas rektorovania Mateja Bela rapídne vzrastal i počet žiakov. K 18. aprílu 1714 dosiahol stav 125.²⁴ Pokračujúce nevyberané útoky, jednak zo strany jezuitov, ale aj z tábora evanjelických odporcov pietizmu, z ktorého Mateja Bela podozrievali, zrejme dovŕšili jeho rozhodnutie opustiť mesto i gymnázium. Koncom apríla 1714 opustil s rodinou Banskú Bystricu a natrvalo sa usadil v Bratislave, kde pokračoval vo svojom diele najprv na poste rektora na tamojšom evanjelickom gymnáziu a od roku 1719 ako farár nemeckej evanjelickej cirkvi.

Po odchode Mateja Bela v roku 1714 banskobystriická škola postupne stráca postavenie vyššieho gymnázia a tým i úroveň vzdelávania. Na kratší čas bol obnovený štatút vyššieho gymnázia v rokoch 1810 – 1813, kedy sa stal rektorom skúsený pedagóg Pavol Magda. V tom čase boli žiakmi gymnázia i neskoršie známe osobnosti, ako napr. básnik Ján Kollár alebo významný priekopník osvetovej

²³ Na vysokej úrovni bola na škole výučba *kultivovanej, elegantnej* latinčiny, čo neskôr dokladovali Belovi žiaci. Pritom už v tomto čase pracoval na latinsko-českom a latinsko-maďarskom slovníku. Vyučoval aj gréčtinu a najstarších študentov, ktorí sa pripravovali na teologickú dráhu, aj východné jazyky - hebrejčinu, chaldejčinu a sýrštinu, pričom im dal aj základy teológie. Pre najstarších žiakov zaviedol aj výučbu geografie a histórie. Matej Bel bol veľkým odporcom bezduchého pamäťového vyučovaniu. Zrejme aj pod vplyvom pietizmu pri výučbe kládol dôraz na pedagogický realizmus, na aktualizáciu či porovnanie učebných textov, hoci z obdobia antiky, ale s dobovými pomermi. Pri rešpektovaní základnej požiadavky paralelizmu slov a vecí, podľa vzoru Duchoňa, uplatňuje nielen princíp názornosti, ale aj vedeckosti. Zachovávanie tohto princípu sa neprejavuje len v predkladaní obrázkov, no i v živom rozprávaní, počas ktorého si žiaci mali možnosť vybavovať živé predstavy, ktoré na seba logicky nadväzovali. Pritom, v rozpore s predchádzajúcimi školskými zákonmi, ktoré prikazovali trestať žiakov za konverzáciu v materinskom jazyku, Matej Bel zaviedol ďalšiu pozoruhodnú novotu, s ktorou sa tiež stretol v Halle. Trval na tom, že sa žiaci v najnižších triedach majú dobre naučiť čítať a písať v materinskom jazyku, aby potom lepšie a rýchlejšie pochopili gramatiku latinčiny a ostatných jazykov. Preto sa v nižších triedach, popri nemčine a maďarčine, vyučovala aj biblická čeština, ktorá nahrádzala absenciu spisovného jazyka Slovákov. Tak M. Bel založil vlastne tradíciu vyučovania biblickej češtiny na protestantských školách na Slovensku. Popri týchto novotách po prvýkrát na školách v Uhorsku zaviedol na banskobystriickom gymnáziu aj vyučovanie francúzskeho jazyka.

²⁴ Podľa záznamov v matrike školy: *L E G E S GYMNASII NEOSOL. ...*, s. 394 – 401.

a spolkovéj činnosti štúrovského obdobia, Samuel Jurkovič. Potom škola mohla opäť ďalších sto rokov pôsobiť len ako *nižšie gymnázium*, s tromi alebo štyrmi ročníkmi.

Od roku 1648 jestvovalo v Banskej Bystrici tiež nižšie rímskokatolícke gymnázium, známe ako *jezuitské gymnázium*, pretože ho založila a spravovala rehoľa jezuitov. Prvým riaditeľom školy, sa stal superior jezuitského rádu, **Pavol Hellesstein**. Škola mala pre svoj rozvoj (hoci vo vtedy prevažne evanjelickej Banskej Bystrici), priaznivé podmienky, vďaka podpore štátnej vrchnosti. Postavenie školy sa výraznejšie posilnilo po ukončení série protihabsburských povstaní roku 1711 a potom za vlády Márie Terézie (1740-1780).²⁵ Spomedzi osobností, odchovaných tiež touto školou, si zasluhuje osobitné miesto **Adam František Kollár**.²⁶

V roku 1773 panovníčka Mária Terézia akceptovala výnos pápeža Klementa XIV. o zrušení rehole jezuitov, v dôsledku čoho aj banskobystrické jezuitské gymnázium formálne prestalo jestvovať. Škola, ktorá potom prijala štatút katolíckeho gymnázia, pritom v zásade neutrpela trvalejšiu ujmu. V roku 1776 bolo v Banskej Bystrici zriadené rímskokatolícke biskupstvo a navyše sa mesto stalo sídlom jedného z deviatich *literárnych okresov* v Uhorsku. Za jeho riaditeľa, ktorý mal plniť styčnú funkciu medzi vládou a školami, panovníčka vymenovala banskobystrického biskupa, grófa Františka Berchtolda. Jeho námestníkom sa stal známy literát, právnik a skúsený pedagóg Matej Plathy. Hlavne ich pričinením bolo v roku 1778 z rímskokatolíckeho gymnázia zriadené päťtriedne **Vyššie štátne archigymnázium v Banskej Bystrici**.

Banská Bystrica sa v tom čase po prvýkrát stala **centrom vzdelávania učiteľov**. V decembri 1778 bola v meste zriadená štvorročná tzv. **normálna** alebo **vzor-ná škola**, latinsky nazývaná *Schola promaria nationalis* a po nemecky *Haupt National Schule* (Hlavná národná škola). Táto škola, ako jedna z ôsmich „vzorných škôl“ v Uhorsku, sa zároveň stala **učiteľskou prípravkou**. V prvých troch ročníkoch sa vyučujúci venovali elementárnemu učivu, vo štvrtom hlavne príprave budúcich učiteľov. Okrem žiakov denného štúdia, si nový spôsob a moderné metódy vyučovania, mohli na škole osvojiť aj učitelia z praxe z celého školského obvodu a to v rámci jednoročného kurzu. Počas návštevy tejto formy štúdia zároveň dostávali podporu od štátu vo výške 1 zlatého denne. Školu riadil prvý *hlavný*

²⁵ MARTULIAK, P.: *Jezuitské gymnázium v Banskej Bystrici*. In: *ACTA HISTORICA NEO-SOLIENSIA, TOMUS 6*. Katedra histórie FHV UMB, Banská Bystrica. 2003. ISBN 80-88945-74-7. S. 13 – 24.

²⁶ **Kollár, Adam František** (Varín 1718 - Viedeň 1783) Rodák z Varína (alebo blízkeho okolia), časť detských rokov (vrátane školských) strávil v Banskej Bystrici a jej okolí (Staré Hory). Takmer celý svoj vek dospelosti prežil na cisárskom dvore vo Viedni, v službách Márie Terézie a Jozefa II., najmä ako dvorský radca, poradca pre uhorské záležitosti, riaditeľ Dvorskej knižnice, a p. Vďaka svojej erudovanosti a vrelého vzťahu k etniku, z ktorého pochádzal, sa mu ušiel aj epiteton: *Slovenský Sokrates*. Pozri napr.: TIBENSKÝ, J.: *Slovenský Sokrates. Život a dielo Adama Františka Kollára*. Bratislava, Tatran.1983. 143 s.

učiteľ **Matej Knapp**.²⁷ Vďaka iniciatíve a podpore miestnych funkcionárov, založila banská komora v meste, v roku 1779, aj **trojročnú dievčenskú školu**. V súlade s novou školskou reformou sa onedlho na škole zriadil tiež **štvrtý ročník** a to vo forme **učiteľskej prípravky pre učiteľky dievčenských ľudových škôl**.

Napriek tomu, že banskobystrické školy po smrti Márie Terézie, zažili viaceré premeny a ťažkosti, štátne rímskokatolícke gymnázium, zásluhou vedenia a zodpovedných profesorov, príkladne plnilo svoju funkciu na výchovno-vzdelávacej i národnej postati.

Vo svojej činnosti, gymnázium úzko spolupracovalo s **Kňazským diecéznym seminárom sv. Karola Boromejského v Banskej Bystrici**, ktorý bol, po zriadení vlastného stánku v Kapitulskej ulici, otvorený koncom roku 1807. Vďaka dobrej erudovanosti viacerých profesorov a organizačnej aktivite vedenia, sa tento kňazský seminár stal významnou duchovnou vzdelávacou inštitúciou. Okrem prípravy absolventov na duchovno-misijnú činnosť, viacerí profesori seminára venovali pozornosť aj orientácii slovenských klerikov k národnobuditeľskej aktivite. Takým bol predovšetkým mladý profesor a prefekt seminára (v r. 1833-1840), zvolenský rodák Jozef Kozáček, ale i ďalší profesori z čias polovice 19. stor., napr. Tomáš Červen, František Lopusný, Juraj Mikulka a i. Vedno s profesormi katolíckeho gymnázia a jeho riaditeľom Antonom Tilešom, vyvíjali záslužnú činnosť najmä na úseku národno-uviedomovacej či spolkovej činnosti v meste na interkonfesionálnom základe, t. j. najmä v úzkej spolupráci s profesormi evanjelického gymnázia. Aktivity vyvrcholili koncom leta 1848 založením *Spolku všeobecnej vzdelanosti v Banskej Bystrici*. Jeho predsedom sa stal banskobystricky evanjelický kňaz, básnik Karol Kuzmány a podpredsedom riaditeľ biskupského seminára Štefan Záhorský, aktívnymi členmi a organizátormi boli profesori všetkých troch uvedených učebných zariadení. Zásluhou uvedomejšej časti slovenských vzdelancov boli tak práve v Banskej Bystrici už v 40. rokoch 19. storočia položené základy národnej jednoty na ekumenickej platforme, čo potom, hoci sporadicky, pokračovalo až do vyvrcholenia týchto snáh založením Matice slovenskej r. 1863. Určite nie náhodou sa potom jej prvým predsedom stal biskup Banskobystrickej diecézy, Štefan Moyses a prvým podpredsedom, v tom čase evanjelický superintendent, Karol Kuzmány.

Kvôli úplnosti sa na vrub histórie banskobystrického školstva tohto obdobia žiada poznamenať, že na rozširovaní vzdelávania a osvety mali významný podiel základné či ľudové školy v meste a v okolitých obciach a to obidvoch konfesií, ako aj mestské dievčenské školy. Okrem toho má Banská Bystrica prvenstvo v histórii materského školstva na Slovensku. Na podnet grófkyn Terézie Brunswickovej, po prerokovaní s mestskou radou a za prispenia cisársko-kráľovského radcu vo Viedni Mikuláša Zmeškala (syna Bystričanky) i ďalších mecenášov, najmä biskupa J. Belánskeho, vznikla v **Banskej Bystrici 11. novembra 1829 prvá detská opat-**

²⁷ Krátko po smrti Márie Terézie, r. 1780, školu v meste z neznámych príčin preložili do Kremnice. Pozri napr. MARTULIAK, P.: *Banská Bystrica kolíska vzdelanosti*. Banská Bystrica, TRIAN. 2005. 315 s. ISBN 80-88945-77-1, s. 54 – 55.

rovňa na území Slovenska. Ústav hmotne i morálne najviac podporovali učitelia banskobystriického katolíckeho gymnázia a seminára, ale aj viaceré známe osobnosti z radov evanjelikov, uvedomujúc si význam predškolskej výchovy v materskej reči. Už prvý slovenský učiteľ detskej opatrovne, Štefan Rokos, viedol výchovu banskobystriických detí nielen v nemeckej, maďarskej, ale tiež aj v slovenskej reči.

Po utíšení sa revolučného vrenia rokov 1848-1849 nastúpila nová organizácia školstva, známa ako *Entwurf*, ktorá sa vzťahovala aj na gymnáziá v Uhorsku. Z demokratického hľadiska i z aspektu emancipačných snáh Slovákov bola významná tá časť reformy, ktorá dovoľovala zavádzať vyučovanie v jazyku národnosti väčšiny žiakov. Z banskobystriických škôl malo najlepšie podmienky pre svoj ďalší rozvoj Vyššie štátne rímskokatolícke gymnázium, nazývané ako *hlavná škola*. K tomu sa pridružil aj uvedený aspekt, pretože prevládajúcu zložku tvorili žiaci zo slovenského prostredia. Žiaľ, podľa novej reformy dovtedy päťtriedne *vyššie* gymnázium, bolo zaradené medzi *nížšie gymnáziá* so štyrmi triedami. Na rozvoji katolíckeho gymnázia a presadzovaní jeho slovenského charakteru mal významný podiel, od nástupu do úradu r. 1851, biskup banskobystrickej diecézy Štefan Moyses. Vďaka jeho aktivite a s podporou zástupcov školských úradov, ako napr. bývalý profesor i prefekt banskobystriického kňazského seminára, Jozef Kozáček, ktorý od roku 1849 zastával funkciu *škôldozorca Bratislavského dištriktu*,²⁸ sa už v septembri 1852 otvorila piata trieda gymnázia. Od roku 1855 tak v meste jestvovalo úplne osemtriedne, *vyššie gymnázium*. Došlo tiež k jeho rozsiahlemu materiálnemu vybaveniu. Zasluhou biskupa Š. Moyses, riaditeľov gymnázia (J. Dragoni, V. Vlček, M. Čulen) a obetavých profesorov, viacerých Slovákov (Juraj Sloba, Ján Rožek, Ján Gerometta, M. Chrástek, neskôr Fl. Červen, Fr. Mráz, J. Loos, bratia Karol a Emil Černý, J. Klemens a i.) ale tiež Čechov (V. Vařečka, Václav Vlček, M. Ružička, J. Kříž a i.) sa v priebehu 50. rokov z bansko-bystrického gymnázia stala významná vzdelávacia inštitúcia slovenskej mládeže. Okrem nemčiny a latinčiny sa tu, ako **na prvom stredoškolskom zariadení, vyučovalo aj v slovenskom jazyku**, hoci nie v štúrovčine, ale v kollárovskej, tzv. *československej* variante, tak isto aj u študentov kňazského seminára.²⁹

Pričinením sa Š. Moyses a J. Kozáčka bola v roku **1856** v meste založená aj **Rímskokatolícka učiteľská preparandia**. Išlo o nadstavbové dvojročné učebné zariadenie pre prípravu učiteľov elementárnych škôl. Prijímali sem žiakov, ktorí ukončili reálku alebo nižšie triedy gymnázia. Vyučovacím jazykom bola slovenčina (aj keď pôvodne tiež *československý variant*). *Preparandia* podliehala Diecéznemu úradu v Banskej Bystrici.

Nariadenia Októbrového diplomu z r. 1860 využili *maďarizátori* v oblasti školstva na pomáňarčenie gymnázia. V lete 1861 musela väčšina slovenských a trinásť

²⁸ Bratislavský dištrikt v tom čase tvorilo územie západnej a takmer celej strednej časti Slovenska.

²⁹ MARTULIAK, P.: *Banská Bystrica kolíska vzdelanosti*. Banská Bystrica, TRIAN. 2005. 315 s. ISBN 80-88945-77-1, s. 93 – 96.

českých profesorov, školu opustiť. Napokon zástupcovia slovenskej delegácie, počas audiencie na dvore panovníka Františka Jozefa I. v decembri 1861, ktorú viedol biskup Štefan Moyses, získali cisárov súhlas k obnove poslovenčenia školy. A tak na banskobystrickom gymnáziu roku 1862 opäť zaviedli výučbu v slovenčine (teraz už v štúrovskej). Škola sa dočasne opäť stala *útočiskom* slovenskej mládeže z veľkej časti Uhorska a to nielen katolickej, ale i evanjelickej (napr. tu študoval aj Svetozár Hurban -Vajanský).

Po *rakúsko-uhorskom vyrovaní* roku 1867 mohla o záležitostiach školstva a výučby v Uhorsku rozhodovať uhorská vláda a jej podriadené orgány. Tak už koncom augusta v uvedenom roku bolo na banskobystrickom štátnom gymnáziu vyučovanie v slovenčine, úradnou mocou opäť a definitívne, zakázané. Riaditeľ školy, Martin Čulen a onedlho i jeho nástupca Karol Černý, boli zo školy preložený, podobne i ostatní slovenskí profesori. Vyučovacou rečou sa stala maďarčina, na škole sa ostro pranierovali akékoľvek prejavy a aktivity študentov po slovensky.

Uvedené zmeny onedlho postihli aj preparandiu. Podľa nových úprav pre učiteľské prípravky z roku 1868, sa škola ešte stala dokonca trojročným zariadením, ale už s vyučovacím jazykom maďarským. Profesorov z radov Slovákov úradu obvinili, že z budúcich učiteľov vychovávajú *panslávov* a školu museli opustiť. Pár rokov po smrti svojho chránenca, biskupa Štefana Moyses, ktorý umrel v roku 1869, ústav v roku 1874 napokon zanikol.³⁰

Vyššie štátne katolícke gymnázium v meste pritom aj v ďalších rokoch, hoci už ako maďarská škola, dosahovalo dobrú odbornú úroveň a odchovalo veľa neskorších významných osobností na poli vedy, techniky a kultúry (napr. literát Ferko Urbánek, lingvista - profesor Karlovej univerzity v Prahe Jaroslav Vlček, vlastnecký kňaz Jozef Kačka, technický vynálezca, kňaz Jozef Murgaš, spisovateľ Jozef Gregor Tajovský a mnohí ďalší). Aj v období zostrenej maďarizácie pôsobili na vyššom štátnom katolíckom gymnáziu viacerí významnejší profesori. Osobitnú pozornosť si zasluhuje napr. autor vzácnych prác, venovaných Banskej Bystrici a okoliu, Emil Jurkovich. Jeho práce, hoci písané v maďarčine, sú aj dnes cenným prameňom k poznávaniu histórie či pamätihodností mesta, ale i prírodných krás okolia.

Evanjelické gymnázium v Banskej Bystrici, ako cirkevné vzdelávacie zariadenie, mohlo stále pôsobiť len ako nižšie, so štyrmi ročníkmi. Vyšším, osemtriednym sa stalo až v roku 1913. K aktivizácii slovenského národného pohybu v období 50. a 60. rokov 19. stor. dochádzalo aj na tejto škole. Mali na tom hlavnú zásluhu najmä profesori Ľudovít Grossman, Adolf Heinlein a Bedrich Baltík. Zatiaľ čo sa na škole v 50. rokoch ešte učilo zväčša po nemecky a slovenčina bola len *pomocným jazykom*, v 60. rokoch sa stala povinným predmetom. Zostrené maďarizačné ťaženie po roku 1867 sa prenieslo aj na túto školu, hoci o niečo neskôr. Pričinil sa o to sám župan, barón Anton Radvanský, vo funkcii seniorálneho dozorca evanjelickej cirkvi a. v.

³⁰ KMEŤ, M.: Moysesovská preparandia v Banskej Bystrici. In: ACTA HISTORICA NEOSOLIENSIA, TOMUS 6. ... s. 25-31.

Obetami pranierovania za slovenské presvedčenie sa v nasledujúcich rokoch stali nielen viacerí žiaci gymnázia, ale i profesori, napr. Ján Kmeť, ktorému sa za vlastenecký prístup k žiakom,³¹ dostávalo nielen verejných pokarhaní, ale v roku 1904, bol ako *nebezpečný pansláv*, vo veku 56 rokov predčasne poslaný do penzie. K významným pedagogickým osobnostiam na škole patrili historik Karol Rosenauer (autor prvej významnej štúdie o histórii ev. gymnázia), botanik Alexander Markus, lingvisti Karol Dillnberger Adolf Heinlein a Ondrej Hlavatšek, výtvarník Andrej Stollman, hudobný umelec Viliam Figuš – Bystrý i dlhoročný riaditeľ Michal Varga (1880-1916). Na škole získal vzdelanie rad osobností, ako napr. Štefan Krčméry, Janko Jesenský, Martin Rázus a i. Evanjelické gymnázium rad rokov sídlilo v komplexe budov vedľa evanjelického kostola, pri Farskom úrade ECAV. V r. 1895 sa presťahovalo do vlastného novopostaveného stánku, dnes Skuteckého 5, Banská Bystrica.

Medzi významné stredné školy, ktoré vznikli v meste v druhej polovici 19. storočia, patrila **Vyššia dievčenská škola**, otvorená r. 1883 v novopostavenej budove (dnes sídlo Fakulty politických vied a medzinárodných vzťahov UMB, Kuzmányho 1). Riaditeľom tejto šesťtriednej školy sa stal Ondrej Karpáti. Okrem piatich kmeňových tried mala ešte jednu triedu nižšej obchodnej školy. V poslednom roku svojho jestvovania, v septembri 1918, uhorská vláda rozhodla o zmene školy na **Vyššie dievčenské reálne gymnázium**.

Korene ekonomického vzdelávania, či **obchodného školstva** v Banskej Bystrici, siahajú do roku **1859**. Na žiadosť banskobystrických obchodníkov bola v tomto roku v meste zriadená **Večerná škola kupeckých učňov**. Ďalšie vzdelávacie zariadenie tohto charakteru, pod názvom **Nižšia obchodná škola v Banskej Bystrici**, bolo založené v roku 1885. **Vyššiu štátnu obchodnú školu** zriadili v meste v roku **1802**. Prvým jej riaditeľom sa stal Jozef Rišáni. Do tejto štvorročnej stredoškolskej odbornej vzdelávacej inštitúcie s maturitou sa prijímali žiaci, ktorí ukončili kvartu osemročného gymnázia, bez prijímacích skúšok. Na školu mohli byť prijatí tiež absolventi meštianskej školy s dobrými výsledkami, pričom títo museli zložiť prijímacie skúšky.

Pre prípravu mladých **remeselných odborníkov** v rokoch **1818 – 1820** mesto, ako významné remeselnícke centrum, prevádzkovalo **Kresliarsku školu**. Výučba trvala jeden rok v dvoch semestroch - zimnom a letnom. Neskôr bola táto škola spojená s **Nedeľnou učňovskou školou**, ktorá začala svoju činnosť roku **1845**. Učňov vyučoval zo začiatku vo svojom dome Štefan Rochos, známy tiež ako učiteľ 1. detskej opatrovne. Začiatkom šk. r. **1883/1884** bol založený nový vývojový typ učňovského vzdelávania, známy ako **Uhorská kráľovská škola nižšieho stupňa v Banskej Bystrici**. Teoretickú prípravu gestoroval štát. Zabezpečovali ju katolícke alebo evanjelické ľudové školy, podľa konfesie žiakov, a to výučbou dva

³¹ K hlavným *prehreškom* J. Kmeťa proti režimu, ako profesora matematiky a fyziky, patrila skutočnosť, že pri výučbe svojich predmetov v maďarčine odborné pojmy slovenským žiakom občas objasnil po slovensky, prípadne, že sa s chlapcami v čase po vyučovaní, mimo školy, napr. pri prechádzke v parku, rozprával po slovensky.

krát v týždni v podvečerných hodinách. O odbornú praktickú prípravu sa starali živnostenské korporácie v meste. Na praktickú činnosť učňov prideliovali k jednotlivým majstrom podľa príslušných remeselných odborov. **Odborná škola kovobná v Banskej Bystrici**, ako ďalšia odborná stredná škola v meste, vznikla tesne pred 1. sv. vojnou, r. 1913. Jej vedením bol poverený Koloman Čizmazia.

Pestrú paletu uvedených banskobystrických škôl, ktoré jestvovali v meste ešte na sklonku monarchie, dopĺňali (okrem elementárnych a materských škôl) aj **dve meštianske školy**. Prvá z nich, **Mestská meštianska chlapčenská škola v Banskej Bystrici**, bola otvorená 9. septembra 1883. Jej riaditeľom sa stal osvedčený stredoškolský pedagóg Alojz Fabuš. Na prahu 20. storočia prešla do správy štátu, pod názvom Banskobystrická uhorsko-kráľovská štátna meštianska chlapčenská škola. V roku 1902 získala novú reprezentatívnu budovu (dnes Skuteckého ul. 8). V tom čase vznikla tiež **Rímskokatolícka dievčenská meštianska škola**. V roku 1908 sa jej sídlom stala nová úhladná budova (za Kostolom Sv. Alžbety, zbúraná v 70. rokoch 20. stor.).

Základné vzdelanie najmenším žiakom v meste i v okolitých obciach poskytovali početné elementárne školy v správe štátu alebo jednotlivých konfesií. V centrálnej časti mesta tradične jestvovali dve detské opatrovne. Všetky spomínané školy boli od 60. rokov 19. storočia, popri svojom všeobecnom rozkvetu, v slovenskom (v meste tiež nemeckom) jazykovom prostredí, vystavené silnému maďarizačnému tlaku. Tento sa, v zmysle Apponyho zákonov, systematicky stupňoval až do rozpadu monarchie.

1. 2 Banskobystrické školstvo od roku 1918 do konca 2. svetovej vojny

Spoločensko-politické zmeny po vzniku ČSR, koncom roku 1918, sa oblasti školstva dotkli osobitnou mierou. Polstoročná zostrená maďarizácia na banskobystrických školách mala za následok, že mnohí žiaci slovenského alebo nemeckého pôvodu prestali komunikovať v materčine a za svoj jazyk už považovali maďarčinu. Ani väčšina učiteľov či profesorov na školách v meste neovládala slovenčinu, alebo sa k nej nehlásila. Pritom nové kompetentné štátne orgány trvali na bezodkladnom poslovenčení škôl v slovenskom prostredí. V priebehu prvých rokov existencie ČSR museli preto banskobystrické školy opustiť učitelia a profesori, ktorí neovládali slovenský alebo český jazyk a neboli ochotní si ho osvojiť v kurzoch, ktoré prebiehali na jednotlivých školách. Odišli aj viacerí žiaci, najmä zo stredných škôl. Úbytok vyučujúcich aj v Banskej Bystrici postupne nahrádzali z veľkej časti učitelia a stredoškolskí profesori, ktorí prichádzali na banskobystrické školy z českých krajín. Na Ministerstve školstva v Prahe bolo zriadené Slovenské oddelenie. Veľkou výhodou pre Banskú Bystricu bolo, že na jeho čele stál banskobystrický rodák, univ. prof., PhDr. Jaroslav Vlček. K mestu mal blízky vzťah, snažil sa sem posielat' dobrých pedagógov.

Základné školy, t. j. materské, ľudové a meštianske, boli jednak v rukách štátu, alebo si ich (až do vzniku obnovenej ČSR v roku 1945) mohla vydržiavať katolíck-

ka, či evanjelická cirkev, príp. židovská obec. Stredné školy jednotlivých druhov začal, v súlade so zákonom, preberať do správy štát. Úradné prevzatie katolíckeho gymnázia do správy česko-slovenského štátu bolo dovŕšené vo februári 1919. Škola získala názov Štátne gymnázium Andreja Sládkoviča, na čom má podiel najmä horlivý ctiteľ tohto veľkého národného básnika, J. Vlček. Zrušením cirkevných stredných škôl sa v septembri 1921, hoci nedobrovoľne, so školou zlúčilo aj evanjelické gymnázium. Jeho budovu na dnešnej Skuteckého ul. č. 5 tak dočasne získal Československý štátny učiteľský ústav.

Gymnázium A. Sládkoviča prežívalo vážne počiatkové problémy. K nim patrila najmä jazyková bariéra prevažnej časti profesorov, čo sa, pravda, vzťahovalo aj na ostatné školy v meste. Na uvoľnené miesta, prišli na školu, popri slovenských, aj viacerí českí profesori. Kvôli nedostatku slovenských, sa viac rokov používali i české učebnice. Osemročné gymnázium malo od začiatku tradične klasické zameranie. Absolventov pripravovalo hlavne na štúdium filozofických a filologických disciplín na vysokých školách. Na žiadosť rodičov i študentov a v súlade s novou školskou reformou v roku 1927 začali s prestavbou študijného systému na reálne gymnázium, čo dovŕšili do roku 1933.

Po vyhlásení Slovenského štátu v marci 1939 činnosť a zameranie gymnázia začali ovplyvňovať zmeny politicko-spoločenských pomerov. Nasledoval odchod českých profesorov (to sa dotklo aj ďalších škôl v meste). Výchova i vzdelávanie, založené na kresťanskom základe, bolo orientované v duchu *národného socializmu*. Zmenil sa i názov na **Štátne slovenské gymnázium v Banskej Bystrici**. Gymnázium pokračovalo, aj v zmenených podmienkach, po obnove ČSR a po oprave vojnou zničených učebných priestorov, od 23. 4. 1945. Pritom opäť ako Gymnázium A. Sládkoviča a v duchu česko-slovenských tradícií.

Vyššie dievčenské reálne gymnázium v Banskej Bystrici, ktoré vzniklo, ako sme už uviedli, ešte na sklonku existencie uhorskej vlády v roku 1918, si zachovalo svoju existenciu aj v nových podmienkach medzivojnového obdobia. V roku 1919 škola prešla pod správu česko-slovenského štátu. O rok neskôr jej bol udeľený názov **Štátne dievčenské reformné reálne gymnázium Karola Kuzmányho**. Po vzniku 1. Slovenskej republiky v marci 1939, sa názov školy zmenil na **Štátne slovenské dievčenské gymnázium**. Po vojne škola jestvovala ako samostatný subjekt do roku 1950 a to pod názvom **Dievčenské gymnázium v Banskej Bystrici**.

Československý štátny učiteľský ústav v Banskej Bystrici začal svoju činnosť v školskom roku 1919/1920, najprv ako dievčenská preparandia. Úplným, koedukovaným učebným zariadením sa stal po získaní budovy evanjelického gymnázia v r. 1921. Po dokončení výstavby vlastného objektu sa v školskom roku 1934/1935 presťahoval, vedno s cvičnou školou, do modernej priestrannej budovy na Nábřeží légii (dnes budova ZUŠ J. Cikker, Štefánikovo nábřežie 6). Po Viedenskej arbitráži a následnej okupácii Lučenca v novembri 1938 škola prichýlila študentov a časť profesorov z lučenského ústavu. Počas 1. Slovenskej republiky, v roku 1940 ústav dostal pomenovanie **Štátna slovenská učiteľská akadémia v Banskej Bystrici**. Štúdium sa rozšírilo zo štyroch na päť rokov.

Od 1. marca 1919 prevzal česko-slovenský štát aj obchodnú školu v meste. Roku 1922 táto štvorročná škola dostala názov **Obchodná akadémia v Banskej Bystrici**. Zodpovednou prácou pedagogického zboru sebe i mestu udržiavala dobré meno i v ďalších rokoch. V r.1924-1928 bola jej študentkou napr. slovenská spisovateľka Margita Figuli.

Odborná škola kovorobná v Banskej Bystrici pokračovala vo svojej činnosti pod nezmeneným (len poslovenčeným) názvom po vzniku ČSR. K nej bola pričlenená aj **trojročná odborná učňovská pokračovacia škola**, ktorú navštevovali uční všetkých stavebných živností. Vďaka úsiliu Obchodnej a priemyselnej komory i mestskej rady sa škola rozšírila popri strojnícikom aj o elektrotechnický odbor. Po zabraní Košíc Maďarskom sa od júla 1939 sem premiestnila košická štátna priemyselná škola. Spojením sa s kovorobnou vznikla **Štátna slovenská priemyselná škola v B. Bystrici**.

V roku 1920 začala v meste pôsobnosť aj dievčenská odborná škola. Od roku 1925 niesla názov **Odborná škola pre ženské povolania v Banskej Bystrici**. V roku 1927 ku škole pričlenili učňovskú školu pre krajčírsku povolania. Na školu prijímali žiačky po ukončení 3. ročníka meštianky. Vzdelávala aj učiteľky pre domáce náuky, pre školu sociálnej starostlivosti, pre štúdium na učiteľských ústavoch a na ženských odborných školách.

Dôsledky 1. svetovej vojny už na samom jej začiatku vážne poznamenali činnosť a napokon i existenciu **Kňazského seminára sv. Karola Boromejského v Banskej Bystrici**. Kvôli poklesu počtu seminaristov, k čomu sa pridružili i hospodárske ťažkosti, seminár živoril. Onedlho po vzniku 1. ČSR, v marci 1919, bol na základe obvinenia z protištátnej aktivity vyhostený z diecézy i z územia štátu diecézny biskup Wolfgang Radnai. S nim odišla aj značná časť seminaristov, najviac poplatných starému režimu. Na seminári sa výučba zastavila. Obnovili ju až v novembri 1922,³² na čom mali zásluhu najmä prefekt seminára Arnold Bobok, Marián Blaha, biskup od r. 1921 a František Mesík-Vajda, ktorý sa stal neskôr jeho rektorom. Osud seminára potom na dlhé obdobie spečatil vývoj po nástupe komunistickej diktatúry, menovite po smrti ďalšieho veľkého ochrancu zariadenia, biskupa Andreja Škrábika (v r. 1943-1950). Zásahom štátnej moci boli v roku 1950 predstavitelia seminára zatknutí, inštitúcia zrušená a budova poštátnená. Seminár mohol obnoviť svoju činnosť až po páde totality. Zásluhou biskupa Mons. Rudolfa Baláža sa v septembri 1990 začalo s prípravou kňazského dorastu v priestoroch hradu Slovenská Ľupča. Od čias dokončenia výstavby reprezentatívnych priestorov seminára v Badíne pri Banskej Bystrici, počnúc 4. októbrom 1993, slúži Kňazský seminár sv. Františka Xaverského svojmu účelu v dôstojných podmienkach. Budova je zároveň aj sídlom Teologického inštitútu.³³

³² Opäť v pôvodnej budove, dnes sídle Duchovno-pastoračného centra Jána Pavla II., Kapitulská ulica, B. B.

³³ Viac o problematike - pozri napr. : BRENDZA, G., - GALIS, T., - KONIAROVÁ, A. - NEPŠINSKÝ, V.: *200 rokov Kňazského seminára...* c. d.

1. 3 Vývoj základných a stredných škôl od 2. svetovej vojny do súčasnosti

Smerovanie vnútropolitického vývoja, vrátane oblasti vzdelávania v obnovenom Československu po porážke fašizmu a páde totalitného ľudáckeho režimu v roku 1945, predznamenalo začlenenie nášho územia zo strany víťazných veľmocí do sféry *východného bloku*, t. j. do vplyvu záujmov boľševického Sovietskeho zväzu. Obyvateľstvo Slovenska pritom po vojne výraznou väčšinou podporovalo demokratický vývoj krajiny. Potvrdili to najmä prvé, a nadhlo aj posledné, povojnové demokratické parlamentné voľby v ČSR, na jar roku 1946. Aj školstvo na Slovensku, po obnove svojej činnosti, nadviazalo na niektoré demokratické tradície ešte z čias prvej ČSR a potom tiež z povstaleckého obdobia. Všetky školy prešli hneď po obnove svojej činnosti, po prechode frontu, do rúk štátu. V ďalšom období bolo potrebné rozanalyzovať dedičstvo minulých rokov a vybrať z neho pozitívne závery. Namiesto toho, pod politickým tlakom Sovietskeho zväzu a jeho piatej kolóny komunistickej strany, ktorá v Československu vo februári 1948 strhla na seba všetku politickú moc, bol u nás nastolený totalitný režim, spojený s nástupom boľševických, stalinistických metód, obeťou ktorých sa stal celkový vnútrospoločenský život v štáte. Nastupujúci politický systém dával prioritný akcent na výchovu detí a mládeže v duchu ideí socializmu, kde mal hrať rozhodujúcu rolu práve úsek školstva. Preto zmeny na tomto úseku nenechávali na seba dlho čakať. Už od začiatku školského roka 1948/1949 sa v rezorte vzdelávania začal uplatňovať zákon z 21. apríla 1948, č. 95 Zb. *O základnej úprave jednotného školstva*.³⁴

Pozitívnym sociálnym prvkom nových zmien bolo zavedenie bezplatného vzdelania. Došlo aj k predĺženiu povinnej školskej dochádzky z 8 na 9 rokov, v podstate do pätnásteho roku žiaka. Po päťročnej národnej škole (1. stupeň) nasledovala štvorročná stredná škola (2. stupeň). Do tohto 2. stupňa boli zaradení žiaci ľudových škôl, ktorí ukončili piaty ročník, ako aj žiaci nižších stredných škôl, t. j. najmä meštianskych a nižších tried gymnázií. Stredné školy boli vlastne akoby pokračovateľkami bývalých obvodných meštianskych škôl. Vznikali aj v ďalších nových centrách. Gymnázium, ako škola 3. stupňa, ostalo štvorročné, t. j. pre žiakov bývalej quinty až oktávy.

³⁴ Školský zákon z apríla 1948 bol pritom obsahovo už vypracovaný v súlade s komunistami pripravovanou generálnou líniou výstavby socializmu. Škola, počnúc septembrom 1948, dostávala vyslovene socialistickú náplň a smerovanie. Do obsahu výučby bola zavedená ideológia marxizmu-leninizmu. Podľa toho sa prikročilo k vypracovaniu nových osnov a učebníc. Pre školskú mládež všetkých stupňov bolo nariadené používať jednotný pozdrav *Češť práci!*, ktorý mali používať nielen na školách či v úradoch, ale aj v bežnom spoločenskom styku. Vyučujúcich mali žiaci na všetkých stupňoch škôl, dokonca aj v materských školách oslovovať, ako súdruh učiteľ (učiteľka), súdruh profesor (profesorka). Vzťahovalo sa to tiež tak na oslovenie riaditeľa školy, ako aj školskej upratovačky, prípadne školníka. Toto nariadenie malo platnosť pre študujúcu mládež (ale aj pre ostatných občanov) ako úradné oslovenie nielen v prostredí školy, ale aj v úradoch a na všetkých pracoviskách a pod., pretože oslovenie pán, pani sa začalo považovať za neželateľný buržoázny prežitok minulosti.

Ďalšie školy 3. stupňa boli rozdelené do dvoch skupín. Jednu časť tvorili školy povinné, ku ktorým patrili základné odborné školy. Druhú časť predstavovali školy výberové. Medzi ne patrili jednak odborné školy s kratším obsahom štúdia ako štyri roky a potom vyššie odborné školy, so štvorročnou dobou štúdia. Viaceré rozpornosti pri realizácii uvedeného zákona, najmä u povinných základných odborných škôl, mali vyriešiť ďalšie vládne nariadenia. Zákon upravil aj postupný prechod škôl na novú sústavu a pôsobnosť ministerstva školstva a slovenského Povereníctva školstva a osvetu. V tomto období bola na území celého štátu zakázaná väčšina spoločenských a všetky náboženské organizácie mládeže.³⁵

Rokmi budovaný a osvedčený školský systém bol ďalej vážne narušený najmä realizáciou ustanovení Zákona o školskej sústave a vzdelávaní učiteľstva z 24. apríla 1953. Z fiktívnych dôvodov, kopírovaných podľa vzoru Sovietskeho zväzu, v záujme *urýchlenej prípravy budovateľov socialistickej spoločnosti v Československu*, došlo k skráteniu povinnej školskej dochádzky z deviatich na osem rokov a k zavedeniu *osemročných základných škôl*. Povinné základné vzdelanie na týchto školách malo mať dĺžku na *prvom stupni päť*, na *druhom tri* roky.

Ako *prežitok buržoáznej minulosti*, zákon definitívne zrušil existujúce štvortriedne gymnáziá a spravidla v ich sídlach zaviedol trojstupňové *jedenástročné stredné školy* (JŠŠ). Pôvodné štvorročné gymnaziálne vzdelávanie, *tretí stupeň*, na tejto výberovej škole, bolo skrátené na tri roky. Zavedením tohto systému sa všeobecne stredoškolské vzdelávanie skrátilo o dva roky. Hlavný dôraz sa kládol na encyklopedické vzdelávanie, tak v dôsledku týchto faktorov, celková úroveň vzdelávania značne poklesla.

Uvedené legislatívne opatrenia mali bezprostredný odraz aj na vývoj gymnaziálneho vzdelávania v Banskej Bystrici. Podľa zákona z roku 1948 o *jednotnej škole* došlo začiatkom školského roku 1950/1951 k **zlúčeniu Dievčenského gymnázia v Banskej Bystrici s Gymnázium A. Sládkoviča**. *Nový školský zákon* z apríla 1953 a zavedenie *jedenástročných stredných škôl*, napokon ukončil tiež existenciu Štátneho gymnázia A. Sládkoviča. Počnúc školským rokom 1953/1954 vznikli v Banskej Bystrici dve školy tohto typu. **Prvá JŠŠ v Banskej Bystrici** bola umiestnená v školskej budove na **Kuzmányho ulici č. 1**. Riaditeľom školy sa stal Ján Holécy. Sídlom **JŠŠ** v meste sa stala školská budova na ulici Obrancov mieru (dnes **Skuteckého č. 5**) v B. Bystrici. Jej riaditeľom sa stal Ivan Plintovič, ktorého po roku vystriedal vo funkcii Jozef Heger. Neskôr prešli výberové triedy JŠŠ do budovy bývalej pedagogickej školy, Štefánikovo nábregie č. 6.

³⁵ V podmienkach Slovenska zanikla tak napr. organizácia skautov, junákov, zakázané boli (už v r. 1945) napr. Zväz katolíckej mládeže, Slovenský zväz evanjelickej mládeže a pod. Pre školopovinnú mládež bola vytvorená jednotná a jediná detská organizácia pod názvom **pionierska organizácia ČSM** (PO ČSM). Vznikla na zlučovacej konferencii Svazu českej mládeže a Slovenského svazu mládeže 24. apríla 1949, kde vznikla tiež jednotná mládežnícka organizácia **Československý sväz mládeže** (ČSM). V ČSM sa mohla združovať *pracujúca mládež* i študenti stredných a vysokých škôl taktiež len ako v jedinej povolenej mládežníckej organizácii. Nad týmito organizáciami mala svoj priamy patronát Komunistická strana Československa.

V roku 1960 sa začala prestavba JSS na *stredné všeobecnovzdelávacie školy* (SVŠ), opäť s trojročnou dĺžkou štúdia. V čase likvidácie JSS prešli ich výberové triedy do budovy bývalej pedagogickej školy, Štefánikovo nábrežie č. 6. Zavedenie polytechnickej výchovy do týchto škôl, v miestnych závodoch na jeden deň v týždni, znamenalo ďalší pokles teoretickej úrovne vzdelávania. Pôvodný názov - gymnázium sa týmto školám vrátil podľa školskej reformy roku 1969. Vzrastala vzdelávacia úroveň školy. Aj výučba sa vtedy predĺžila na 4 roky. Koncom 60. rokov bola ku gymnáziu na Štefánikovom nábreží, pričlenená *jazyková škola a večerná škola pre pracujúcich*. Aj v dôsledku toho počet žiakov gymnázia v meste, počas sedemdesiatych rokov, podstatne stúpal. V roku 1976 sa už blížil k tisícke, preto sa v tom čase gymnázium, po dostavbe školských objektov na Tajovského ulici č. 25, rozdelilo na dva subjekty. Jedno z novovytvorených gymnázií (riaditeľom ktorého sa po odchode J. Holécyho do dôchodku stal František Adamča), sa nasťahovalo do novopostavenej budovy, kde sídli doposiaľ. V školskom roku 1985/1986 škola dostala čestný názov Gymnázium Jozefa Gregora Tajovského, Banská Bystrica.

Druhé gymnázium (riaditeľom ktorého sa stal Zoltán Kohút) ostalo v pôvodnej budove. Najmä zásluhou menovaného riaditeľa onedlho vznikli na gymnáziu športové triedy. V roku 1990 sa tieto triedy odčlenili a spojili sa s pôvodnou Internátnou športovou školou (ISS). Hlavným zameraním bolo, popri štúdiu, pripravovať mládež na vrcholový šport. Týmto spojením, po zániku IŠŠ, vzniklo v roku 1990 samostatné Osemročné športové gymnázium. Jeho sídlom bola školská budova na Triede SNP 54, kde súčasne sídlilo tiež zariadenie *Jazyková škola*. Tieto školy nahradilo Športové gymnázium Banská Bystrica, Trieda SNP 54, ktoré má dodnes, okrem všeobecného stredoškolského vzdelávania, špecifické zameranie na telesnú výchovu a cudzie jazyky.

Škole s triedami, ktoré ostali v pôvodnej budove, bol po tomto ďalšom členení, ponechaný štatút samostatného učebného zariadenia a pridelený pôvodný, tradičný názov, Gymnázium Andreja Sládkoviča, Banská Bystrica. V školskom roku 1993/1994 sa škola presťahovala z budovy na Štefánikovom nábreží č. 6 do nového objektu na Komenského ul. 18 (vedľa Právnickej fakulty UMB), ktorý sa stal jeho trvalým sídlom.

Sieť gymnázií v meste sa začala rozširovať hlavne v dôsledku zmien, ktoré priniesol *NOVEMBER 1989*, čím nastal koniec totalitnej moci a vlády jednej strany, Komunistickej strany Československa. Nový, pluralitný demokratický systém sa začal výraznou mierou uplatňovať tiež v oblasti výchovy a vzdelávania. Po mnohých rokoch mohli tak opäť začať svoju pôsobnosť aj cirkevné gymnáziá. V roku 1992 bolo zriadené osemročné Katolícke gymnázium Štefana Moyses, Banská Bystrica. Po dočasných priestoroch v Kapitulskej ulici, našla škola potom svoj trvalý stánok (v upravených priestoroch pôvodne cirkevného objektu, dlhšiu dobu stredoškolského internátu) v budove na Hurbanovej ulici č. 9.

Ako ďalšie z obnovených cirkevných škôl so staršími spomínanými tradíciami, Evanjelické gymnázium, Banská Bystrica, začalo svoju činnosť taktiež v roku 1992. Po vynútenom striedaní svojich provizórnych *prístreškov*, od roku 2003 sídli

táto osemročná bilingválna škola v pôvodnej budove Evanjelického gymnázia a pričlenených objektoch, na Skuteckého 5. V súčasnosti ide o zrenovované, moderne upravené priestory.

V roku 1992 vzniklo v meste gymnázium, ktoré sa orientuje predovšetkým na prípravu žiakov pre umelecké smery. Jeho sídlom sa stali priestory budovy Základnej školy Banská Bystrica, Mládežnícka ulica č. 51. Od roku 2005 nesie škola čestný názov po známom umelcovi - básnikovi, Gymnázium Mikuláša Kováča v Banskej Bystrici. Škola zabezpečuje päťročné slovensko-španielske bilingválne štúdium, osemročné štúdium so zameraním na umeleckú výchovu a štvorročné všeobecné štúdium.

Podstatnými zmenami po 2. svetovej vojne prešiel systém pedagogického vzdelávania. Jeho vývoju a zmenám na úseku vysokoškolského vzdelávania, osobitne v podmienkach Banskej Bystrice, bude venovaná osobitná kapitola. V tejto časti venujeme pozornosť stručnej ilustrácii vývoja stredoškolskej prípravky učiteľov. Pôvodný prezidentský dekrét z 25. októbra 1945 síce určoval zakladať učiteľské prípravky vysokoškolského charakteru, t. j. pedagogické fakulty pri univerzitách, ale na Slovensku pritom ostali i naďalej aj stredné pedagogické školy. A tak krátko po skončení vojny, v máji 1945, obnovila svoju činnosť v pôvodnej budove, Štefánikovo nábrežie 5, s novým obsahom vyučovania a pod novým názvom, **Učiteľská akadémia v Banskej Bystrici**. Jej zánik onedlho priniesol zákon č. 95/1948, podľa ktorého sa od školského roku 1948/1949 všetky päťročné štátne učiteľské akadémie zrušili.

Výrazný nedostatok učiteľov, najmä na 1. stupni škôl si vynútil, že sa v roku 1950 začali vytvárať štvorročné pedagogické gymnáziá pre vzdelávanie učiteľov 1. – 5. ročníka národnej školy. Tak bolo začiatkom šk. r. 1950/1951 otvorené aj **Pedagogické gymnázium v Banskej Bystrici**. V podstate išlo o všeobecnovzdelávaciu školu, pretože sa učebný plán od ostatných gymnázií odlišoval len zvýšeným počtom hodín výtvarnej, hudobnej či telesnej výchovy a odborným predmetom – pedagogika, k čomu pribudla ešte didaktika a prax. V roku 1953 dostala názov **Pedagogická škola v Banskej Bystrici**, jej riaditeľom sa stal Július Krňan. Na krátky čas našla svoj domov v budove gymnázia na Tajovského ul. Keď sa v roku 1954 táto budova stala sídlom Vyššej pedagogickej školy, Pedagogická škola sa presťahovala do školskej budovy na Kuzmányho ul. č. 1. Súčasne k nej pričlenili aj novozriadenú **Pedagogickú školu pre pracujúcich**, na ktorej formou štúdia popri zamestnaní získavali pedagogickú kvalifikáciu pracovníci školských služieb. Vznikom pedagogických inštitútov r. 1959 stratila svoju pôsobnosť aj banskobystrická pedagogická škola a po maturite posledných absolventov v roku 1961 definitívne zanikla.

V druhej polovici dvadsiateho storočia zaznamenali na pôde mesta veľký rozvoj stredné odborné školy. Jedna spomedzi starších, už uvedených, Obchodná akadémia v Banskej Bystrici, úspešne obnovila činnosť vo svojom pôvodnom sídle onedlho po skončení 2. svetovej vojny. V školskom roku 1949/1950 dostala nový názov, Vyššia hospodárska škola v Banskej Bystrici. V školskom roku 1960/1961 sa opäť zmenil jej názov na Strednú ekonomickú školu (SEŠ) v Banskej Bystrici.

K rozdeleniu školy došlo začiatkom školského roku 1969/1970. Vznikla Stredná ekonomická škola I. (štvorročné štúdium) so špecializáciou - všeobecná ekonomika a ekonomika spojov. V septembri 1976 sa škola presťahovala do novej budovy na Tajovského ulici. V rámci vnútropolitických zmien po *Novembri 1989* došlo k ďalšej prestavbe štúdia. Začiatkom 90. rokov vzniklo zo školy doposiaľ jestvujúce zariadenie s novým štatútom a pôvodným názvom Obchodná akadémia v Banskej Bystrici, J. G. Tajovského 25, s vlastnou právnou subjektivitou.

Druhá časť, Ekonomická škola (dvojiročné nadstavbové štúdium) mala zamerať na hospodársku administratívu. Výnosom z 9. októbra 1969 Ministerstvo školstva zriadilo z nej Strednú ekonomickú školu II., pre zahraničný obchod. V roku 1990 aj táto škola prijala názov Obchodná akadémia v Banskej Bystrici, Skuteckého ul. 5. Žiaci mali možnosť študovať v dvoch hlavných smeroch - Všeobecná ekonomika a Cestovný ruch. Škola prestala existovať v roku 2009. Osobitným učebným zariadením tohto druhu škôl je Súkromná obchodná akadémia v Banskej Bystrici, Dolná 54. Do siete stredných odborných škôl bola zaradená MŠ SR k 1. 9. 1993. Zriaďovateľom je Akadémia vzdelávania Banská Bystrica.

Ku školám, ktoré mohli po vojne úspešne nadviazať na svoju predchádzajúcu činnosť patrila už uvedená Priemyselná škola v Banskej Bystrici. K reorganizácii zariadenia došlo až v školskom roku 1950/1951, kedy strojárске odbory presunuli do novovybudovanej Vyššej priemyselnej školy strojárскеj vo Zvolene. V školskom roku 1951/1952 v Banskej Bystrici vznikla Vyššia priemyselná škola elektrotechnická. V roku 1953 škola dostala nový názov, Priemyselná škola elektrotechnická a spojová v Banskej Bystrici. Stáva sa školou s celoslovenskou pôsobnosťou v odboroch spojovej techniky, ktoré ju významne profilovali. V roku 1957 škola dostala podľa zamerania i nový názov - Priemyselná škola spojová v Banskej Bystrici. Od roku 1960 sa už, ako Stredná priemyselná škola spojovej techniky, špecializuje na výučbu odborov drôtová a bezdrôtová technika. V roku 1969 sa presťahovala do novej priestrannej budovy na Hurbanovej ulici. Všestranný rozvoj školy tu umožnili najmä moderne vybavené laboratória, dielne odborné učebne i športové zariadenia. Okrem priestorov, štátneho vyznamenania, škola získala i nový čestný názov, Stredná priemyselná škola Jozefa Murgaša, Hurbanova 6, Banská Bystrica. V rámci rozširovania špecializácie v roku 1984 na školu pribudol študijný odbor so zameraním na výpočtovú techniku. Dobudovali sa učebne telekomunikačnej i výpočtovej techniky, silnoprúdových zariadení. Priebežne vznikajú nové odbory podľa súčasných spoločenských či ekonomických potrieb.

Po odchode priemyselnej školy spojovej v pôvodnej budove naďalej ostala Stredná priemyselná škola stavebná, Skuteckého 20, ktorá sa v prvej polovici 60-tych rokov odčlenila od Strednej dopravnej školy vo Zvolene. Škola pripravovala absolventov pre pozemné, dopravné a vodohospodárske stavitel'stvo, a tiež pre technické a informatické služby v stavebníctve. V roku 2011 bola škola zrušená a žiaci i učitelia sa stali súčasťou Strednej odbornej školy stavebnej, Kremnička 10, Banská Bystrica.

Začiatkom septembra 1948 vznikla Vyššia sociálna zdravotná škola v Banskej Bystrici. Počnúc školským rokom 1951/1952 zmenila svoj názov na Zdravotnícku

školu v Banskej Bystrici. Jej sídlom sa stala budova na Lazovnej ulici č. 32 a budova základnej školy na dnešnom Námestí Š. Moyses, 14. Priaznivé podmienky pre rozvoj školy nastali v roku 1966, kedy sa presťahovala do novopostavenej budovy na Tajovského ulici, 24, kde má sídlo doposiaľ. Spomedzi 33 stredných zdravotníckych škôl na Slovensku, čo do počtu tried, učiteľov i žiakov, ale aj rozsahom odborov, je škola najväčšou svojho druhu.

V poslednom polstoročí na pôde mesta zaznamenali podstatný rozvoj učňovské školy či stredné odborné učilištia, pričom často prechádzali zložitými peripetiami. V súčasnosti má ich väčšia časť charakter stredných škôl, vyjadrený nielen štatutárne, ale aj vlastným názvom. Sieť stredných škôl v meste a jeho najbližšom okolí dopĺňajú dnes nasledovné učebné zariadenia: Stredná škola elektrotechnická, Banská Bystrica, Zvolenská cesta 18, Stredná odborná škola Banská Bystrica, Pod Bánošom 80, Spojená odborná škola Banská Bystrica, Školská 7, Stredná odborná škola automobilová ako zložka spojenej školy Banská Bystrica, Školská 7, Stredná odborná škola Banská Bystrica, Školská 5, Stredná odborná škola Banská Bystrica, J. G. Tajovského 30, Stredná odborná škola Slovenská Lupča, Příboj 554.

Významnou strednou banskobystrickou umeleckou školou, zameranou na výchovu a vzdelávanie mladých talentovaných hudobníkov je Konzervatórium Jána Levoslava Bellu, Skuteckého 2. Okrem uvedených šiestich gymnázií, dvanástich stredných odborných škôl a jedného konzervatória sa v súčasnosti v meste Banská Bystrica nachádza osem základných škôl, tri základné umelecké školy, jedna špeciálna praktická základná škola. Tieto školy dnes navštevuje do 10 000 žiakov či študentov. Osobitne vzhľadom na skutočnosť, že na pôde mesta vznikla prvá materská škola na Slovensku, sa žiada uviesť, že v meste sídli ešte desiatka materských škôl, pritom rad ďalších rôznych, špecifických vzdelávacích zariadení. A tak si na záver tohto stručného prehľadu, venovaného tradíciám banskobystrického školstva, dovoľujeme podčiarknuť skutočnosť, že Banská Bystrica ako prirodzené, ale tiež významné administratívno-správne, hospodárske i kultúrne centrum stredného Slovenska, s ponúkanými technickými podmienkami, navyše so vzdelávacími tradíciami a personálnymi možnosťami ktoré sa jej ponúkali, mala všetky predpoklady a prirodzené oprávnenie, stať sa tiež univerzitným centrom.